

Muzejā redzams, kā bija kādreiz

Piebalgai raksturīgie māju puduri veidojušies 17. - 18. gadsimtā. Līdzīgi bijuši arī Malienas pusē, bet tie nav saglabājušies

No Latvijas citas puses iebraucot Piebalgā, tās ainava pārsteidz. Pārnovadnieki priecājas par plāvām, kas ir aiz katra krūmu pudura. Zemgaliešiem īpaši acīs iekrīt viensētu puduri.

SARMĪTE FELDMANE

Raksturīgie māju puduri

“Piebalgā ir saglabājušās viensētu kopas jeb puduri, vēl saukti arī par mazciemiem. Vēsturnieki, etnogrāfi un arī mūsdienu cilvēki vārdu “ciems” vērtē plašākā nozīmē, jo tas saistās ar administratīvo funkciju. Bet šajos ciemos tādu nav bijis arī agrāk,” stāsta Edgars Žīgurs, vēsturnieks, Latvijas Brīvības muzeja lauku ekspozīcijas “Vēveri” Vecpiebalgas novadā vadītājs un piebilst, ka māju puduri nav raksturīgi tikai Piebalgai, tādi ir arī Malienas pusē. Taču Piebalgā daudzviet puduri saglabājušies.

Māju puduri Piebalgā veidojušies 17., 18. gadsimtā. “Skatoties zviedru arklū revīziju materiālus, 17.gadsimta sākumā ir viena saimniecība, pēc simts gadiem jau ir sešas un vairāk. Piebalgā daudz ko nosaka reljefs, auglīgās zemes ir maz. Saimniecības tika veidotas, kur bija auglīgās zemes. Pasekojot materiāliem, 19.gadsimta sākumā Piebalga bija pat pārapsēdē, īpašums tika dalīts visiem bērniem, nevis palika vecākiem. Bija likums, ka zemi drīkst sadalīt līdz desmit dālderu vērtībā, mazāks gabals nedrīkstēja būt,” skaidro vēsturnieks.

E.Žīgurs arī atgādina, ka Piebalga piederēja Šeremetjevam. Te klausās bija mazākas nekā vācu muižās, zemniekiem galvenais bija samaksāt. “Viņi saredzēja iespējas amatniecībā, braukāja pa tirgiem un saistības nokārtoja. Drustos, Dzērbenē arī agrāk bijuši sētu puduri, bet tie ar laiku izzuda, jo bieži vien zemnieks nevarēja samaksāt muižkungam un viņa sētu atdeva kaimiņam.

Vēl ir Zosēni, kas bija kroņa muiža, tur zemniekiem dalīja zemes. Arī tur saimniekošana bija

■ “Vēveru” māju puduris Vecpiebalgā.

Foto: NO MUZEJA ALBUMA

vieglāka, jo īpašnieks nebija uz vietas,” vēsturē ieskatās E.Žīgurs un uzsver, ka trīs aspekti – cilvēku skaita pieaugums, auglīgās zemes un muižnieku politika - veicināja, ka saglabājās un veidojās viensētu puduri.

Vecpiebalgas “Vēveri”

“Vēveru” māju pudurim ir vismaz 400 gadu sena vēsture. Pirmoreiz tie minēti 1601. gada zviedru revidentu dokumentos kā viena saimniecība. Ilgajā miera posmā pēc Ziemeļu kara iedzīvotāju skaits auga. “Mēriņu laikos”, 1878. gadā, kad piebaldzēni izpirka zemi no muižas dzimts īpašumā, “Vēveros” jau bija astoņas sētas. 1928. gada lauksaimniecības skaitīšanā astoņās saimniecībās kopā bija ap 40 dažāda rakstura ēku.

No senajām saimniecībām sešas ir muzeja pārziņā, bet “Lejas-Vēveri” un “Jaunvēveri” ir mantojuma privātpašums. “Vēveru” etnogrāfiskās apbūves kompleksam piešķirts valsts nozīmes kultūras pieminekļa statuss.

“Zemes gabali katrai saimniecībai ir ļoti dažādi. Pēc robežām redzēt, kuras sētas pudurī bijušas pirmās, to kontūras daudzveidīgākas, nākamajām sētām zemes gabali iespīti. Zeme tika palielināta, ližot līdumus vai pērkot. “Mežvēveri”, piemēram, izveido-

zinājuši kaimiņu robežas, nezāģējot par bērniem. Nav bijis, ka bērni skrāda apkārt pa visām mājām. Ja bija kāds muzikants, tad sestdienās mēdza sanākt kopā padziedāt, padāncot. Bet ikdienā katra sēta bija pati par sevi, ar savām rūpēm,” uzsver E.Žīgurs.

EDGARS ŽĪGURS:

- Šodien vecajām ēkām tiek rasts jauns pielietojums.

Esmu redzējis ar mūsdienu materiāliem atjaunotas vecās ēkas, kuras saglabātas tādā izskatā, kādā bijušas kādreiz.

ti, kalpam iedodot zemi no “Kalnvēveriem”.

Katrai viensētai bija savas saimniecības ēkas. Patālu no sētām tika iedalītas streijas jeb streijgabalī. “Vēveru” mājām tālās ganības bija pat tagadējā Zosēnu pagastā.

“Vēveros” 19.gadsimta beigās radinieku nebija. Sētu nosaukumi tradicionāli ar - Jaun, Vec, Maz, Lejas, Kalna. Un ir arī “Virolvēveri”. Gailīša ezers kādreiz saukts par Virola ezeru, to liecina zviedru kartes, vēl arī 19.gadsimta kartēs parādās šis nosaukums. Ir arī “Streinvēveri”, nosaukums saistīts ar strejgabaliem,” stāsta “Vēveru” vadītājs E.Žīgurs.

Ģimenes dzīvoja viensētās, ļoti tuvu bija kaimiņi, ceļi, kas reizē bija arī robežas, veda cauri kaimiņu sētām. “Latvieši ikdienā mīlīgi kaimiņi nav bijuši, bet gāja kopā talkās, svinēja svētkus, cits citam palīdzēja. Ikdienā par “Vēveriem” zināms, ka māju robežas tika strikti ievērotas, ceļus veidoja, skatoties, lai tie iet pa īpašuma robežu. Ir pieraksts, ka pat suņi

Vērtības tiek saglabātas

“Vēveru” pudurī 19.gadsimta beigās dzīvoja ap simts cilvēku, tagad ir divi pastāvīgi iedzīvotāji. Protams, jo te ir muzejs.

“Piebalgā nav pamestības sajūtas,” saka E.Žīgurs. Ar Gaujas fonda domubiedriem viņš sācis iet apkārt Jaunpiebalgas novadam. “Iecerē “Apjot tēva novadiņu” gribam tiešām, ejot kājām, to apjot. Meklējam dabas objektus, nesen atradām dižozolu, arī apskatām saimniecības. Pēdējoreiz bijām “Spulgās” Zosēnu pagastā. Ikdienā no pudura sētām apdzīvota ir viena, bet pārējās īpašnieki dzīvo brīvdienās, tā tiek uzturēta. Cilvēki ir lepnī, ka viņiem ir tāds īpašums. Vasarās īpašnieki saimnieko, applauj apkārtni. Ja kāds mēģina Piebalgā nopirkt īpašumu, to izdarīt nav viegli, jo cena nav zema,” pārdomās dalās vēsturnieks.

“Interessants ir “Paupu” – “Krū-

žu” viensētu puduris Jaunpiebalgas pagastā, kādreiz saukts par palatu. Tas ir viensētu grupas apzīmējums no somugru valodas. Tur ir ap desmit veco saimniecību, vēl arī jaunsaimniecības. Tur tukšuma nav, viensētas ir apdzīvotas. Protams, kaut kas ir mainījies, bet ir ļoti redzams sētu puduris. Vēl arī “Naudēļu” māju kopa, kurā vienas saimniecības vairs nav, bet piecās aizvien cilvēki,” par viensētu puduriem, kur var skatīt senatnes apbūvi, dzīvesveidu, stāsta E.Žīgurs.

Viņš ar cieņu runā par tiem, kuri atjauno vecās ēkas. “Lai kaut ko atjaunotu, vajag lielus līdzekļus. Kādreiz skaidu vai niedru, salmu jumtu lika nabadzības dēļ, tagad tie ir dārgi materiāli. Katram īpašniekam ir sava pieeja. Tie, kuri Piebalgā nopirkuši īpašumus, cenšas saglabāt vietējo koloģiju. Vasarās bieži vien uz “Vēveriem” atbrauc paskatīties, kā ēkas izskatījušās, jo grib kaut ko atjaunot. Ir, protams, tādi, kuri uzskata, ka nedzīvos taču brīvības muzejā, un senās ēkas viņiem nav vērtība. Var uzlikt skaidu jumtu, bet jādām arī par ugunsdrošību un jāpārveido, ka tas kalpos gadus 20. Par to vienmēr var diskutēt,” pārdomās dalās vēsturnieks un atzīst, ka būtiski, lai ēkām atstāj vizuālo veidolu, neapliek ar plastmasas dēļiem. “Šodien vecajām ēkām tiek rasts jauns pielietojums. Esmu redzējis ar mūsdienu materiāliem atjaunotas vecās ēkas, kuras saglabātas tādā izskatā, kādā bijušas kādreiz. Vai viensētu puduri saglabāties Piebalgā, tas atkarīgs tikai no sētu īpašniekiem,” uzsver vēsturnieks E.Žīgurs un atgādina, ka tie ir kultūrvēsturiska vērtība, kas saglabājusies cauri dažādiem laikiem.□

FAKTI: 1928. gada lauksaimniecības skaitīšanā Vēveru pudura astoņās saimniecībās kopā ir ap 40 dažāda rakstura ēku.

- Lejasvēveri – saimnieks Lazdiņš – zemes platība 80 pūrvietas (1 pv – ap 0,3ha),
- Kalnavēveri – Vientiesis – 135 pūrvietas,
- Lielvēveri – Platais – 110 pūrvietas,
- Streinvēveri – Avens – 59 pūrvietas,
- Virolvēveri – (nav norādīts) - 93 pūrvietas,
- Mazvēveri – Vēliņš – 90 pūrvietas,
- Vecvēveri – Lāckājs – 85 pūrvietas,
- Jaunvēveri – Ķerpuls – 60 pūrvietas.

Gatartā, nogriežoties uz Abrupe ceļa, apkārtnē klusa, mašīnas nebrauc. Tuvojieties Jēciem, jau ir kāds pretimbraucējs, bet, nogriežoties uz Paupiem, satiksme kā kārtīgā ciemā. Cilvēki brauc uz darbu, atgriežas, dodas ikdienas darīšanās.

SARMĪTE FELDMANE

"Te var viegli apmaldīties - kur Paupi, kur Krūzes. Ikdienā vietējie mājas visbiežāk sauc saimnieka uzvārdā," saka Egita Zariņa, kura dzīvo "Lejas Krūzēs" un paskaidro, ka gadsimtu gaitā viensētu puduris Paupi un Krūzes pudurojies un aizvien tiek uzskatīts kā vienots.

"Saimniecības apmēram vienādas, ap 30 līdz 40 hektāri. Māju puduris centrā, bet strejgabali kā saules stari apkārt," bilst jaunpiebaldziete.

Ejam pa celiņu , kas atdala vairākas Krūžu sētas no Paupu sētām, Egita rāda - tā māja kāda no Krūzēm, tā no Paupiem.

Zem vecā ozola

"Vecpaupi", kā jau liecina nosaukums, ir vecākā Paupu viensēta. Pie tās aug vietējās nozīmes dižozols. "Tas, iespējams, dzīvo no enerģijas, ko dod cilvēki, kuri te rosās," spriež Egita un piebilst, ka tiek domāts, ka ozolam ir ap 400 gadu. Zem ozola ir atpūtas vieta, galds, netālu, diļa malā, ugunsкура vieta.

Ozols ir īpaša vieta visiem Paupu iedzīvotājiem. Te Jāpos vai katrs atnāk, lai būtu kopā. "Sākam svinēt te. Sabrauc radu radi un draugi, tad kopā tiek izstaigātas visas Paupu mājas, un katrā kāds pievienojas. Līgotāju ir vairāki desmiti. Cenšamies atcerēties tās dziesmas, kuras dziedāja vecaistēvs," stāsta Egita. Viņas vecaistēvs Rūdolfs Nedēļa bija pudura ļaužu kopā turētājs, zināja daudz dziesmu, ievēroja latviskās tradīcijas. Nākamās paaudzes to turpina.

Kādreiz Paupu māju iedzīvotāji Jāpus svinējuši Jāņakalnā. Tur sanāca arī līgotāji no Jēciem. Kolhoza laikā kalns pat uzarts, lai neiet līgot, bet tāpat gāja un svinēja. "Tagad Jāņakalns ir Daces Loč-

■MŪŽS PAUPOS. Zelma Nedēļa.

meles īpašumā "Ziediņi" (māja būvēta padomju laikā). Viņa jau vairākus gadus Jāņakalnā svin latviskās gadskārtas. Kopā sanāk ne tikai kaimiņi, sabrauc arī viesi. Zem vecā ozola jauki pasēdēt arī ziemā, tā zaros vējš stāsta sev zināmo vēstures stāstu, ieklausoties klusumā, var dzirdēt, kā kaimiņi rosās. Paupos ir rads radam galā. Šajā reizē stāsti no "Druvas" Paupu gides Egitas Zariņas rādiem "Vecpaupos" un "Tīrumpaupos".

Atmiņas - vērtība dzimtajai vietai

"Vecpaupos" saimnieko Dzintaras Klapares ģimene. Savulaik dzīvojamā māja nodegusi, dzīvošanai tika pārbūvēta klēts. Tā pudurī ir vienīgā māja, kas nav līdzīga citām, kurās ir lielā istaba ar plīti, apkārt mazās istabas un galā porūzis jeb aukstais gals. Kūts saglabājusies no 1894.gada. Tajā aizvien tiek turētas govīs, vienā galā iekārtota piena māja.

Laura Klapare pēc 15 gadiem Rīgā atgriezusies vecāku mājās. Arī dēliņš Andrejs starp savējiem jūtas apmīļots un lutināts. Tēpat kaimiņmājā vecvecmāmiņa, mātes māsa. Runājot par pagātni, Laura atceras, kā vecvecāki stāstījuši par notikumiem Paupos. Kāds pirmais nopircis tādus ratus

izzināt.

Egita atzīst, ka Paupu kaimiņiem liels satricinājums bijusi pēdējā zemes reforma. "Nepatīkamākais laiks "Paupu" dzīvē. Tik daudz kaimiņu nesaņem, intrigu, kas bija saistītas ar zemes atgūšanu, varbūt tika piedzīvots vien Mērnieku laikos. Vecie cilvēki gribēja atgūt zemi vecajās robežās, bet likums ļāva kaut ko mainīt, daudz kas taču vairs nebija kā pirms 50 gadiem. Visi dzīvoja saspringumā. Runas bija tikai par to, ko kurš kuram atņems, kurš iegūs. Kad atguva īpašumus, tad arī bija redzams, kurš te uz palikšanu un grib saimniekot," pārdomās dalās Egita. Tagad vienīgie strīdi ro-

das, ja kāds dzīvnieks ieiet kaimiņa tiesā, bet pārpratus ātri aizmirstas. Kaimiņu satikšanās ikdienā ir pie autoveikala.

"Pēdējos 20 gados īpašnieks mainījies vienai mājai. Tukša un pamesta nav neviena sēta. Katrai paaudzei, protams, savs skatījums. Prieks, ka pudura normālē aiz "Lejaspaupiem" mājas atdzīvojušās," saka Egita. Viņa atzīst, ka vienīgi žēl, ka tagad mantinieki dažādu iemeslu dēļ mēdz dalīt īpašumus. Ne katrs grib te dzīvot un saimniekot. Katram savas vērtības un redzējums.

Paupu puduris starp kalniem un lejām turpina savu gadu simtu skaitīšanu.□

■"VECPAUPU" PAGALMĀ. Centrā dižozols.

kā nevienam, cits šorīt pirmais aizgājis pļavā. "Bija savstarpēja sāncensība. Katrs dzīvoja par sevi, bet vienmēr zināja, ko dara kaimiņi," stāsta Laura, bet Egita piebilst, ka tagad gan cits dzīves ritms, visi pārvietojas ar mašīnām, kaimiņš kaimiņu pat nesa-tiek, tikai redz, ka logā gaismo.

Laurai atmiņā rumulēšanās. Tas bija notikums. "Govis tika dzītas uz tālajām ganībām, un bija pamatīga laistīšanās. Vecaistēvs vienmēr atgādināja, ka žagaram jābūt svaigi grieztam no kārkla klūgas, lunkanam un tam nedrīkst noņemt mizu. Diena, kad govīs laida ganos, arī tika precīzi izraudzīta. Pļavā kūrām ugunsкуру, cepām kartupeļus, līdzī bija vārītas olas," atceras Laura. Tas ir stāsts jau no padomju laikiem. Tad gandrīz katrā "Paupu" kūtī bija ierīkota kolhoza kūts, tajās strādāja bijušie saimnieki. Viņi varēja izvēlēties, vai dzīvot dzimtajā mājā, vai iet prom. Tā kā savā kūtiņā drīkstēja turēt tikai vienu vai divas govīs, tad tās tika ganītas kopā ar kolhoza lopiem. No rīta sadzina kopā un katru dienu cits gāja ganīt. Vēl klāt aitas.

"Skolas laikā no Paupiem bijām deviņi bērni. Visi cerējām, ka autobuss neatbrauks. Mums bija tāds vietējais likums – 15 minūtes gaidām, tad uz mājām vai pie kāda uzspēlēt spēli. Tādām kārtīgām blēņām jau nebija laika. Tagad te tikai pāris skolasbērnu. Trīs ir tādi paši kā Andrejs - līdz trīs gadu vecumam. Jaunākā paaudze ir pilsētās vai ārzemēs," pārdomās dalās Laura un uzsver, ka te ir viņas mājas, te pierasts un viņa jūtas labi.

Ikdienā vietējie mājas visbiežāk sauc saimnieka uzvārdā.

"Apkārt radi, pēc cukura nav tālu jāiet," nosmej Laura no "Vecpaupiem".

Mūžs Paupos

Pa taciņu jeb robežu ejam uz "Tīrumpaupiem". "Te citādi nevar izstaigāt kā tikai pa robežām," bilst Egita.

"Tīrumpaupi" ir Zelmas Nedēļas dzimtās mājas. Viņai jau 93 gadi, viss mūžs nodzīvots Paupu pudurī. Pa lielās istabas logu skats uz "Kalna Paupiem" un "Pura Paupiem". Ilgu laiku dzīvojusi "Vecpaupos" - vīra Rūdolfa mājās. Tagad viņa dzīvo kopā ar meitu Maiju, otra meita Dzintra kaimiņos, mazmeita Egita vēl vienu māju tālāk. Trešā meita Ausma dzīvo Ķekavā.

Zelma atceras, kā ganījusi govīs. Turpat blakus savas ganījis Rūdolfs, kuram paticis svilpot, un kaimiņiene Skaidrīte, kurai vienmēr mugurā bijusi sarkana kleitiņa, lai mamma meitu var redzēt pa gabalu. "Man bija iezīmēts savs Saules pulkstenis, lai zinātu, kad var gaidīt mājas laišanu. Tolaik govīs klapēja mājās – sita

pa dzelzs gabalu," atmiņās kavējas jaunpiebaldziete un atzīst, ka tagad var parādīt katras sētas robežas. "Taču arī padomju laikā mājas ievēroja savas robežas. Tad teica – tā mana, tā tava tiesa. Neej kaimiņa tiesā!" stāsta Zelma.

Bērniībā bija daudz jāstrādā, katra kopā saiešana ar kaimiņiem bija jauks notikums. "Talkās gājām. Bija diezgan smagi, sevišķi vest mēslu vezumu un pa tīrumu nobraukt taisni. Arī citos darbos gājām pie kaimiņiem, viņi mums palīgā. Līgošanas bija Jāņakalnā, tur vēl tagad aug divas lielas kļavas. tad labi varēja redzēt, kāds kurš kaimiņš. Cits aizsteidzās agrāk, lai būtu pirmais kalnā," atceras Zelma.

Rūdolfs bija agronoms, pudura dzīves uzturētājs. Pie viņa allaž kaimiņi nāca pēc padoma, kad jā-sēj vai citi darbi darāmi. Tad istabā pie lielā galda vīri sēdēja, sprieda.

Kara un pēckara notikumi nepagāja secen Paupiem. "Mežabrāļu apkārt bija daudz. Man no viņiem bija bail. Aizgāju pie kaimiņiem, mani pacienāja ar pankūkām, pēc tam teica, ka Kārlīšam uz siena šķūni, kas kādu kilometru no mājas, arī jāaiznes. Tad viņš bija viens, citus neredzēju. Atceros, kā radniecē atskrēja no "Skrīveriem", kas no mums patālu, un lūdza, lai iedodam maizīti, jo pašas cepām, viņai mežabrāļi neliekot mieru. Bija mājas, kur viņi pulcējās. Biju maza, bet mani tomēr uz Rīgu aizsaucā pratināt, bet es jau neko nezināju," par skaudro laiku pastāsta Zelma.

Egita atgādina, ka Paupu pudurī vienmēr dzīvojuši nacionāli noskaņoti ļaudis. Kad nodibināja Latvijas valsti, te vieni no pirmajiem pie mājām uzvilka sarkanbaltsarkano karogu.

Kolhoza laikā Zelma slauca kolhoza govīs "Vecpaupu" kūtī. "Kalna Paupu" šķūnī rādīja kino, bet "Tīrumpaupos" pie lielā šķūņa bija ziņojumu dēlis, kur vietējie satikās. "Te skaists mūžs dzīvots!" saka Zelma Nedēļa.□

Paupos kā ne katrā ciemā

Vienīgais, ar ko savu reizi gadās ne visai patīkamas situācijas, ir vārds "paupi". Ar to teju katram bijis kāds piedzīvojums.

"Mājasvārds tiek vairākkārt pārjautāts, tiek lūgts nosaukt pa burtiem. Man pat bankas tas bija samainīts, bijis, ka vārdā "paupi" pazūd burts a," stāsta Laura Klapare, bet Egita Zariņa atzīst, ka bijusi ļoti priecīga, kad pārcēlusies uz "Lejas Krūzēm". Laura dzirdējusi, ka vārds "paupi" nozīmē "karaļa sūtņi". Vai tā tiesa, atliek vien